

Hâlâ Düşünüyorum*

Özet

Descartes'a göre tüm diğer bilgilerin zemininde yer alan ben bilincine türetmeyle değil görüyle ulaşılır. "Düşünüyorum, (o halde) varım (benim)" beyanı, bir argüman olarak ele alınmamalıdır. Bu beyanın, görüsel bir bilginin ifadesi olarak değerlendirilmesi, Descartes'ın düşünce sisteminin bütünü bakımından yerinde olacaktır. Kendi kendisinin bilincine görüyle varılabildiğini öne sürmeyi mümkün kılan ise Descartes'ın cevher anlayışıdır. Buna göre ben bilinci söz konusu olduğunda düşünen, düşünme ve düşünülen aynıdır. Aralarındaki farklar gerçek değildir; sadece düşünce bakımından farklıdırlar.

Anahtar Terimler

Descartes, Düşünce, Görü, Ben Bilinci, Cevher, Fark.

I Still Think

Abstract

According to Descartes, we reach to self-consciousness not through a deduction but through an intuition. The expression "I think (therefore) I am (I exist)" should not be taken as an argument. Considering it as an expression of an intuitive knowledge will be consistent in view of Descartes' system of thought. That what makes possible to assert that we are conscious of ourselves through intuition is Descartes' conception of substance according to which, in respect of self-consciousness, that which thinks, thinking and which is thought are same. Distinctions among them are not real; they are only different in thought.

Keywords

Descartes, Thought, Intuition, Self-Consciousness, Substance, Distinction.

* Bu çalışma, Galatasaray Üniversitesi "Bilimsel Araştırma Projeleri" tarafından desteklenen "10.501.001" kodlu ve "Kant Antropolojisinin Teorik ve Pratik Cihetlerinin Öncelleri ve Ardılları Bakımından Eleştirel Değerlendirilmesi" başlıklı proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

I

Sadece zaman bakımından değil bir yaklaşım olarak antik felsefeyi en iyi temsil eden şahsiyet Sokrates kabul edilirken, benzer şekilde anlaşılacak kaydıyla modern felsefe en öne çıkan temsilcisini Descartes'ta bulur. Sokrates Delfi'deki tapınağın giriş kapısında da yazan "Kendini tanı" ile anılırken, "Düşünüyorum, (o halde) varım (benim)"¹ Descartes'a ayrılmaz bir şekilde bağlanmıştır. Sokrates'in hedef olarak koyduğu, dolayısıyla sahip olmadığı bilgiye Descartes sanki sahip gibidir. İlkini dikkate alırsak, insan sahip olduğu şeyleri hedeflemeyeceğinden, kendini bilmenin hedef olması ancak bilmemekle mümkündür; bu nedenle kendimizi bilmiyoruzdur. İkincisine göre ise kendimi başka bir şeyi bilemeyen olarak düşünmem mümkünken, kendi kendini bilemeyen olarak düşünmem mümkün değildir; bu nedenle kendi kendimizi biliyoruzdur. Bir açıdan bakıldığında kendim, bilme bakımından son hedefim, diğer açıdan ise en başta bilmiş olmam gereken şeydir. Birine göre insan kendine en yakın, diğerine göre en uzak olandır. Her zaman olduğu gibi bu konuda da muhtemelen doğru ikisi arasında bir yerdedir. Hepimiz tecrübe etmişizdir; insanlık hali biraz bilip biraz bilmemek, bir manada bilip bir manada bilmemektir.

Bu yazıda Descartes'ın düşünce sisteminin temelini oluşturan şey olarak gördüğü "ben"e dair bu bilincin nasıl bir bilinç olduğunu, bu bilince nasıl ulaşıldığını ve böyle bir bilinci mümkün kılan zemini araştırmaya çalışacağız.

II

Descartes'ın Yöntem Üzerine Konuşma (*Discours de la Méthode*)², İlk Felsefe Hakkında Meditasyonlar (*Meditationes de Prima Philosophia*)³ ve Felsefenin İlkeleri'ndeki (*Principia Philosophiae*)⁴ ben bilinci açıklamaları genel olarak benzerdir ve üç aşamalıdır. Bilindiği üzere, öncelikle tüm bilgilerin kendisinden türetilebileceği ilke veya ilkeler arayışında olduğu için işe bildiğini zannettiği her şeyden şüphe ederek başlar. İlk aşama hislerin zaman zaman yanıltıcı olmasına dayanır: Hisler bizi zaman zaman yanıltıyorsa her zaman yanılabilir, çünkü bizi yanıltan hisle yanılmayan hissi ayırabileceğimiz hissi bir ölçüt yoktur. Aynı düşünceyi Descartes'ın Meditasyonlar'daki açıklamalarının terimleriyle söylemek, söz konusu düşüncenin daha iyi ortaya çıkmasını sağlayabilir: Gördüğüm her şey rüyadan ibaret olabilir, çünkü rüyada olup olmadığının farkına rüya görerek varamam (DM 147; M I/268-269; P 4/572). Rüya hipotezi diye anılan bu görüş hiç yeni değildir. Burada ifadesini bulan düşünce zinciri şüpheciliğin en

¹ Niçin genel olarak söylendiği gibi "Düşünüyorum o halde varım" diye yazmadığımız metnin devamında açıklanacaktır.

² Descartes'ın metinleri için atıflarda, aksi belirtilmediği sürece şu kitap kullanılacaktır. *Descartes: Œuvres et Lettres*, ed. par A. Bridoux, Editions Gallimard, 1953. *Yöntem Üzerine Konuşma* metnine atıflar ise 'DM' kısaltmasını takiben ilgili sayfa numarası verilerek yapılacaktır.

³ Esere atıflar 'M' harfini takiben sırasıyla Roma rakamıyla meditasyon numarası ve ilgili sayfa numarası verilerek yapılacaktır.

⁴ Esere atıflar 'P' harfini takiben sırasıyla ilgili madde ve sayfa numaraları verilerek yapılacaktır.

temel argümanlarından biridir. Bununla birlikte, bu düşüncenin Descartes tarafından öne sürülmesinde dikkat edilmesi gereken hususlar da vardır. Rüya hipoteziyle Descartes'ın ne varsaydığını, var sayılanın ne olduğunu açık bir şekilde görmek gerekir, çünkü metinlerde yer yer kafa karıştırıcı ifadeler yer almaktadır (Bkz: P 2/571.) Hislerim zaman zaman beni yanıltıyorsa, uyanırken hissettiklerimin benzerlerini rüyada da hissedebiliyorsa, her zaman yanılıyor, her zaman rüyada olabilirim. Bu nedenle, his yoluyla öğrendiğimi zannettiklerime güvenmemem gerekir; bunlar şüphe götürür şeylerdir. Descartes'ın rüya hipotezi adı altında kabul ettiği şey, his vasıtasıyla öğrendiğimizi sandıklarımızın yanlış olduğu değil yanlış olabileceğidir. Bu hususu önemsememizin nedeni varsayımdan ibaret olsa da bir şeyi yanlış addetmenin, Descartes'ın da onaylayacağı gibi, aksinin doğru olduğunun kabul edilmesini gerektirmesidir.⁵ His yoluyla öğrendiğimi zannettiğim bir şeyin zıttı yine ancak his yoluyla öğrenebileceğim bir şeydir. Ayrıca hissettiğim bir şeye yanlışlık atfetmek, onun aksine, yani hiç hissetmediğim bir şeye, yani hissettiğime değil de hissetmediğime doğruluk atfetmeyi gerektirir ki bu da pek makul sayılmaz. Dolayısıyla şüphe etmek, güvenmemek doğruluk kadar yanlışlık isnat etmekten de kaçınmayı gerektirir.

İkinci husus, genel olarak şüpheli yaklaşımlara olduğu gibi Descartes'a da bu açıdan yöneltilebilecek şu eleştiriyle ilgilidir: His yoluyla *bazen* yanılıyor olmaktan, *zaman zaman* rüya görüyor olmaktan hareket ederek, *daima* yanılıyor ve rüya görüyor olabileceğimiz sonucuna ulaşmak geçerli değildir. Bu eleştiri öncelikle tikelden tümele çıkarım yapılamamasına dayandırılabilir. Fakat burada zaman zaman yanılmaktan daima yanılıyor olduğumuz değil, daima yanılmamızın *mümkün olduğu* sonucuna geçilmektedir. Diğer neden ise hareket noktasıyla alâkalıdır: Zaman zaman yanıldığımızı, rüya görüyor olduğumuzu tespit edebiliyoruz. Demek ki yanlışlığı yanlış olmayandan, rüyayı rüya olmayandan ayırt edebiliyoruz. Bu durumda her zaman yanılabilir, gördüğümüzün rüyadan ibaret olabilmesi bizatihi hareket noktasıyla çelişir. O halde daima yanılabilir olduğumuz doğru değildir. Böyle bir eleştirinin gözden kaçırdığı husus Descartes'ın iddia ettiği şeyin yanlışlığı yanlış olmayandan, rüyayı rüya olmayandan ayıramadığımız olmamasıdır. Onun iddiasının, bu ayırımın his veya rüya içinde kalarak yapılamayacağı olarak anlaşılması, iddianın kendi içinde tutarlı kalabilmesi için yerinde olacaktır.

Ben bilincini tesis etmeye yönelik açıklamanın ikinci aşamasında matematiksel olarak bildiğimizi zannettiklerimizin niçin şüphe götürebileceği tartışması yer alır. Bunlar ilk başta kesin ve şüphe götürmez gibi görünür, çünkü ister uyurken ister uyanırken göreyim karenin dört kenarı vardır; ikiyle üç daima beş yapar. Hislere bağlı olmayan benzer kanaatlerimizin şüphe götürmeyeceği düşünülebilir. Fakat insanlar en basit hesaplarda, en basit geometri meselelerinde yanıldıklarına, sık sık hatalı akıl yürütmeler yaptıklarına göre bunların da şüpheden uzak kalmaması gerekir (DM 147). Descartes'ın kullandığı tabirlerle söyleyecek olursak, *açık seçik* idrak ettiğimizi

⁵ Metinlerde bizim buradaki iddiamızla çelişen ifadeler yer almaktadır: “O halde gördüğüm her şeyi yanlış addediyorum” (M II/274). Yine, “Azıcık bile olsa şüphe götüreceğini tahayyül edebildiğimiz her şeyi yanlışmış gibi reddetmek çok faydalı olacaktır” (P 2/571). Buna benzer başka ifadeler de bulmak mümkündür metinlerde. Bizim burada öne sürdüğümüz iddia ise genel olarak Descartes'ın düşünce sisteminin tutarlılığı bakımındandır.

sandığımız şeyler dahi şüpheden uzak değildir. Bu tür idraklerimizin doğruluğunu teminat altına alabilecek zemin olarak Tanrı aklımıza gelebilir. Fakat Tanrı'nın olduğu da kesin değildir. Hem Tanrı'ya inanmayan birçok kişi vardır hem de Tanrı kadar bilgili ve kudretli, fakat bilgisini ve kudretini beni yanıltmaya sarf eden bir kötü cin düşünmek mümkündür (M I/272; P 5/572-573). Dolayısıyla Tanrı'nın olup olmadığı da şüphe götürür bir kanaattir. İyi bir Tanrı değil kötü bir cin ise beni yaratan, benim doğam tamamen yanılıcı bir doğadır; matematiksel olanlar da dâhil olmak üzere bildiğim zannını taşıdığım her şey şüphelidir.⁶

Özetle, kendi dışımda temsil ettiğim dünyaya, içimde temsil ettiğim tüm duygulara, tasavvur ettiğim tüm sayılara, şekillere ve Tanrı'ya dair zannettiklerimin tümü şüphelidir, kesinlikten uzaktır. Hiçbiri Descartes'ın bilginin geri kalanını dayandırmak üzere tesis etmeyi hedeflediği zemin işlevini göremez.

Bu noktada ben bilincinin tesis edildiği üçüncü aşamaya gelinir: Renklerin, seslerin, kokuların, dokuların, tatların; sevinçlerin, kederlerin, hırsların, korkuların; sayıların, şekillerin ve dahi Tanrı'nın hiçbir gerçekliği olmayabilir. Benim onlarla ilgili düşündüklerim zandan ibaret olabilir. Onlara dair her şeyden şüphe edebilirim. Fakat şüphe eden olarak kendimden şüphe edemem. Bizatihi kendim haricindeki şeylerden şüphe edebilmem, şüphe ettiğimim, yani benim şüphe ettiğimim, yani şüphe edenin ben olduğumun, yani (ben) olduğumun teminatıdır. Şüphe etmek düşünmek demektir. Şüphe ediyorsam, düşünüyordum: Düşünüyorum (o halde) varım (benim).

Descartes bu düşünceyi farklı metinlerinde benzer şekilde ifade eder:

“(…) her şeyin yanlış olduğunu ne kadar düşünmek istersem isteyeyim, [bu düşünceyi]⁷ onları düşünen benim olması zorunlu olarak takip eder: *Düşünüyorum, o halde varım (benim) (Je pense, donc je suis)*. Şüphecilerin aşırı varsayımlarının sarsamayacağı kadar sağlam ve teminatlı olan bu hakikati tespit etmek suretiyle, felsefe için aradığım ilk ilke olarak hiç endişe etmeden alabileceğime hükmettim (DM 148).

“Beni yanıltıyorsa, olduğumdan şüphe olamaz; ne kadar yanıltırsa yanılınsın, ben bir şey olmayı düşündüğüm kadarıyla beni asla hiç yapamayacaktır (...). İyiye düşündükten ve her şeyi ciddi bir şekilde inceledikten sonra şu sonuca ulaşmak ve şu önermeyi kesin addetmek gerekir: *Benim (varım), mevcudum (Je suis, j'existe)*. Bu önerme ben telaffuz ettiğim veya kendi zihnimde kavradığım her defasında zorunlu olarak doğrudur (M II/275).

“(…) düşünenin düşündüğü sürece hakikaten olmamasını idrak etmekte bu kadar zorlandığımızdan, tüm aşırı varsayımlara rağmen şu sonuca ulaşmaktan kendimizi alıkoyamıyoruz: *Düşünüyorum, o halde benim (varım) (Je pense, donc je suis)*. Bunun doğru olmasının gerektiği ve buna bağlı olarak düşüncelerini bir düzene göre yönlendiren birisine kendini takdim eden ilk ve en kesin şey olduğu sonucuna (P 7/573).

⁶ Descartes'ın matematiksel şeylere dair bilginin kesinliğiyle Tanrı'nın mevcudiyeti arasında nasıl ilişki kurduğu, bunun matematiksel şeylerin statüsü ve Tanrı anlayışıyla ilgili ne tür sonuçlar doğurduğu bu yazıda ele alamayacağımız ayrıca araştırılması gereken hususlardır.

⁷ Köşeli parantez ([ve]) işaretleri arasında yer alan kelime ve cümlecikler tarafımızdan eklenmiştir.

III

Burada yapmak istediğimiz ilk tespit Descartes felsefenin temel taşı olan düşünceyi dilimizde nasıl ifade ettiğimizle ilgilidir. “*Cogito ergo sum*” veya “*Je pense, donc je suis*” karşılığı olarak ‘Düşünüyorum, o halde varım’ elbette doğrudur. Bununla birlikte, Latince veya Fransızca cümle dilimizde “*Düşünüyorum o halde benim*” diye karşılanmış olsaydı eşit ölçüde doğru olurdu. Descartes yukarıda yer verdiğimiz *Meditasyonlar*’daki ifadesinde “*je suis*” (benim/varım) ile yetinmeyip “*j’existe*” (varım/mevcudum) demek suretiyle kastettiğinin var olmak olduğunu açıkça belirtmiştir. Yine de bu konu değerlendirilirken bu dillerde “varım” ve “benim” ile düşüncelerinin aynı şekilde ifade edildiği, dilimizde gözetilebilecek küçük de olsa bir farkın bu dillerde hiç ortaya çıkmadığının vurgulanması yerinde olacaktır.

Konuyla ilgili ve bu yazı açısından önemli olan ikinci husus ise ben bilincine nasıl ulaşıldığıdır. Descartes’a göre tüm diğer bilgilerimize temel teşkil eden bu şüphe götürmez bilgi veya bilinci bu kadar güvenilir kılan nedir? Kanaatimiz odur ki bu husus anlaşılmadan Descartes’ın eserini gerektiği gibi değerlendirmek pek mümkün olmadığı gibi kartezyen felsefeye şu veya bu yolla bağlanan düşünceler de yerli yerine konulamayacaktır.

Şüphe götürmez bir bilgi olarak ben bilincine nasıl ulaşıldığını incelemek için, Descartes’ın yazılış bakımından yukarıda andığımız eserlerinden önce gelen şu eserini dikkate almak gerekir: *Zihnin İdaresi için Kurallar (Regulæ ad Directionem Ingenii)*.⁸ Yayımlanan ilk eseri olan *Yöntem Üzerine Konuşma*’dan (1637) dokuz yıl önce yazdığı bu metin, yine insanın kesin ve şüphe götürmez bir şekilde neleri nasıl bilebileceğiyle ilgilenir. Ona göre müdrikemizin, hiçbir hata yapma endişesi olmadan şeylerin bilgisine sayelerinde ulaşabileceğimiz sadece iki fiili vardır: “Görü (*intuition*)” ve “türetme (*déduction*)” (R III/43). Descartes görü ile ne kastettiğini şöyle açıklar:

“Görüden anladığım, hissin değişken kanaatleri veya nesnesini kötü bir şekilde terkip eden muhayyilenin yanıltıcı hükümleri değil, saf ve dakik zihnin, anladığımız şeyde şüpheyi hiç yer bırakmayan kolay ve seçik kavrayışıdır. Aynı manaya gelmek üzere, saf ve dakik zihnin sadece aklın ışığından doğan sağlam, basit olduğu için türetmeden daha güvenilir ve insanın hatalı yapamayacağı kavrayışıdır”(R III/43).

Görünün yanı sıra türetmeye ihtiyaç duyulmasının nedeni, sürekli ve kesintisiz bir şekilde düşünerek, türetilbilir olmak kaydıyla, kendi başlarına aşikâr (*évident*) olmayan şeylerin de kesinlikle bilinebilir olmalarıdır. Türetme ile kastedilen ise, kesin olarak bilinen şeylerden zorunlu olarak çıkan şeyleri ortaya çıkaran idrak fiilidir (R III/44).⁹ Türetmenin ancak görüden hareketle yapılabileceği ise üzerinde durmaya gerek kalmayacak kadar açıktır.

⁸ Descartes’ın tamamlamadan bıraktığı bu eser, 1628’de oluşturulmasına rağmen, yazarının ölümünden 50 yıl sonra 1701’de yayımlanmıştır. Bu metne ‘R’ harfini takiben Roma rakamıyla kural numarası ve ilgili sayfa numarası verilerek atıf yapılacaktır.

⁹ Descartes’a göre türetmenin nasıl yapılabildiği ayrıca incelenmesi gereken bir husustur, fakat bu yazının konusu değildir.

Descartes görülerin sayısının hiç de az olmadığını, insanın kolay bilinen şeylere dikkat etmediği için bunları gözden kaçırdığını belirtir. Dolayısıyla görülediklerine yeterince dikkat ederse, bilenebilecek her şeyi şüpheye yer bırakmayacak şekilde bilmemesi için ilkesel bir neden yoktur. Görüleme yoluyla değil de türetmeyle bilinenler kesinliklerini dayandıkları görülerden alacaklardır. Bu noktada görünün ne olduğunu daha açık hale getirmemiz, daha aşına olduğumuz terimlerle anlatmamız gerekiyor.

Descartes II. kuralda, yani henüz görüden bahsetmeden önce, şeylerin bilgisine iki yoldan ulaşabileceğimizi dile getirir: “Tecrübe” ve “türetme”. Tecrübelerin çoğunluğunun yanıltıcı olduğunu da hemen ekler (*R II/41*). III. kuralda yaptığı görü ve türetme ayrımını dikkate aldığımızda, görünün bir türetme olamaması nedeniyle bir tür tecrübe olduğu açığa çıkar. Görü bir tür tecrübedir; fakat yanıltıcı olmayan bir tecrübedir.

Görünün bir tür tecrübe olması, Descartes görü tanımında söyledikleriyle uyumludur. Görünün bir tür tecrübe olarak nasıl değerlendirilebildiğini anlayabilmenin en iyi yolu ikisinin türetmeden farkını anlamaktır. Görü veya genel olarak tecrübe, Descartes düşüncesinde, görü açıklamasında belirtildiği gibi kanaatten ve hükümden ayrıdır. Türetme ise hükümler sayesinde yürütülebilen bir düşünme faaliyetidir. Böyle anlaşıldığında, görü ve tecrübe aracısız bir faaliyetken, görüsel olmayı görüye irca etme veya aynı anlama gelmek üzere görü olmayı görüden hareketle kesinleştirme olarak türetmeyle ulaşılan bilgi dolaylıdır. Benzer şekilde görü ve genel olarak tecrübe tekil bilinçlerdir; bunların aktarılması veya paylaşılması ancak mecazen mümkün olabilir. Böyle anlaşıldığında görü basit kavrayıştır; basittir çünkü kavrayış bakımından parçası yoktur. Basit olmayı tek bir bilinçte kavramaya yönelik çaba olarak türetme adım adım yapılması gerektiği için basit değildir.

Fakat görünün görü olmayan tecrübelerden de ayırt edilmesi gerekir. Bu ayrımı yapmak Descartes düşüncesinde basittir: Görü olmayan tecrübeler hisle alâkalı olanlardır. Çoğu tecrübenin yanıltıcı olmasının nedeni hissî olmalarıdır. Dolayısıyla, Descartes düşüncesinde görü hissî ve ampirik değildir; a priori ve saftır; dolayısıyla hem aklidir hem tecrübedir. Bu da Descartes’ın gayri hissî bir tecrübeyi mümkün gördüğü, hatta şüpheden en uzak şey olarak gördüğü anlamına gelir.

Descartes’ın görü anlayışını kısaca anlattıktan sonra ben bilincine hangi idrak faaliyetiyle ulaştığımız sorusunu cevaplayabiliriz. Ben bilinci asla başka bir şeyden türetilmeyecek bir bilgidir. Dolaysız olarak erişilen bir görüdür. Her kim ki bendir, kendi kendisinin bilincinde olmak zorundadır. Yani, ancak kendi kendisinin bilincinde olabilen bir ben olabilir. Zaten Descartes da görü ile ne kastettiğini açıkladıktan sonra ilk görü örneği olarak ben bilincini verir: “Herkes görüyle mevcut olduğunu, düşündüğünü (...) görebilir” (*R III/44*). Kendi kendimizin bilincine türetme yoluyla değil görüleyerek varmamız, yani “Düşünüyorum (o halde) varım (benim)” düşüncesinin bir argüman değil bir görü olması Descartes’ın sistemi için zorunluluktur. Ben bilincidir Descartes’ın diğer tüm bilgilere zemin teşkil etmek üzere aradığı ilke. Tüm bilgilerin türetileceği bilgiye türetme yoluyla ulaşamaz. O halde bu bilgi, yani kendimize dair bilgimiz, başka bir şeyden türememek, bir görü olmak zorundadır.

Descartes’a göre insanın görüleme yoluyla ulaştığı bilgilerin sayısı hiç az değildir, fakat dikkatimizi kolay şeylere değil de karmaşık şeylere yönelttiğimiz için

bunların farkına varamayız. Üçgenin sadece üç doğruyla, kürenin tek bir yüzeyle sınırlandırıldığını da görüleyerek bilir insan (*R* III/44). Bunların her biri görüdür. Ben bilinci gibi bunların da görü diye anılmasından hareketle, tüm görülerin aynı seviyede veya eşdeğer olduğu sonucunu çıkarmamak gerekir. Zira yukarıda açıkladığımız gibi, aritmetik ve geometrik şeylere dair açık seçik olduğunu sandığımız kanaatlerimiz bile kötü cin hipotezi nedeniyle şüphe altındadır. Yani, bazı görüler de şüphe götürebilir, fakat kendimize dair görümüz, Descartes’a göre şüpheden tamamen uzaktır. Dolayısıyla bene dair görümüzün, görü olsun olmasın tüm diğer bilinçlerin zemininde olması; görüyle veya türetmeyle ulaşılsın tüm bilgilerin ben bilincine dayanması gerekir.

IV

Bununla birlikte “Düşünüyorum (o halde) varım (benim)” genel olarak bir argüman gibi ele alınır ve buna göre değerlendirilir. “Düşünüyorum” öncülünden “Varım” sonucu çıkar mı çıkmaz mı diye tartışılır. İlkinin “p” ikincisini “q” önermesi olarak alacak olursak, “p o halde q” formundaki bir argümanın geçerli olabileceğini değil Descartes kimse düşünmez, öne sürmez. “p” ve “q” gibi iki önerme olarak almanın doğru olmadığı, zira argümanın gücünün düşünen ile “(var) olanın” aynı olmasından kaynaklandığı öne sürülebilir. Buna uygun olarak ilkinin “Fa”, ikincisini “Ga” diye yüklem mantığı imkânlarıyla karşılırsak, “Fa o halde Ga” şeklindeki bir argüman da elbette geçerli olmayacaktır. Kısaca söyleyecek olursak, argüman olarak değerlendirilirse “Düşünüyorum (o halde) varım (benim)” düşüncesinin hiçbir kıymeti olmayacak; geçersizliği bu kadar alenî bir düşüncenin niçin bu kadar ilgi çektiği ayrıca açıklanması gereken bir olgu haline gelecektir.

Descartes’ın ben bilincinin görü olduğunu açık bir şekilde dile getirmesine rağmen niçin argüman olarak değerlendirildiğine de temas etmek yerinde olur. Bunun kanaatimizce en görünür nedeni ifade ederken kullanılan ‘o halde’ tabiridir. ‘O halde’ ile birbirine bağlanan ‘Düşünüyorum’ ve ‘Varım (benim)’ ifadeleri bir argüman görünümünün doğmasına; var veya ben olmamanın düşünüyor olmamdan çıkan bir sonuç olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. İlk bakışta Descartes’ın ifadesinin sorunlu olduğu, niçin başka bir şekilde ifade etmediği sorulabilir. Fakat görünün, görü olarak ifadesi mümkün değildir. Bir görüyü kendimize veya başkasına dil aracılığıyla ifade etmek mümkün değildir; çünkü görü dolaysız, basit ve tekil bilinçtir. Bu özellikler ise dildeki ifadelerde bulunabilecek şeyler değildir. Dolayısıyla, bir dilde nasıl ifade edilirse edilsin, görünün kendisi ile dildeki ifadesi arasında her zaman fark ve mesafe olacaktır.¹⁰ Bu nedenle, dildeki ifadesinin argüman gibi görünmesi, ifade edilenin bir düşünce zinciri olduğunu tesis etmek için tek başına yeterli değildir.

Ben bilincinin türetmeyle ulaştığımız bir düşünce gibi ele alınmasının genel felsefî nedeni ise, insan aklının görülebileceğinin reddedilmesidir. Meselâ, düşünce sisteminin bütünü insanî görünün sadece hissî olabileceği kabulü üzerine inşa eden Kant, bu kabulü tutarlı olarak, düşünüyor olmamdan (var) olmama yapılan çıkarımın

¹⁰ Görü olsun olmasın herhangi bir bilincin dilde nasıl ifade edilebildiği, meselenin anlaşılması için gerekli olmakla birlikte bu yazının konusu değildir. Görü ile dildeki ifadesi arasındaki farkın kaynağı dilin imkânları ile görünün imkânları arasındaki farkta aranabilir.

hatalı bir çıkarım olacağını iddia eder (KRV A348-351).¹¹ Ona göre, kavram veya görü olsun, tüm temsillerime eşlik etmesi zorunlu olan “düşünüyorum” temsilinden, düşünenin ben olduğuma yapılan çıkarım, fiilden faile yapılan her çıkarım gibi hatalıdır.¹²

Kant örneğinden de anlaşılabilceği üzere ben bilincine görüleme yoluyla ulaşıldığına karşı çıkmak, esasen insan aklına ve dolayısıyla aklın faaliyeti olarak düşünmeye tanınan imkânlarla ilgilidir. Descartes’a göre ruhun tek faaliyeti düşünmedir (M II/277; P 8/574) ; bizim hissetme ve tahayyül etme diye andığımız faaliyetler de esasen düşünme tarzlarıdır (M II/278; P 32/585). Düşünme türleri arasında, diğerlerinin zemin aldığı faaliyet ise görülemedir. Yani görüleme aklın aslî faaliyetidir. Görü sadece aklîdir. Kant’a göre ise hissetme, tahayyül etme ve bilincine varma olarak düşünme, ruhun biri diğerlerinden türetilmeyecek aslî faaliyetleridir (KRV A94/B127); bu faaliyetlerin ortak bir kökü varsa dahi bu bizce bilinemez (KRV A15/B29). İnsanî görü hissî olmak mecburiyetindedir, çünkü insan görülebileceği malzemeyi ancak hissetmeyle alabilir (KRV A19/B33). Kendimizin bilincine varıp varamayacağımız, varırsak hangi yolla varabileceğimiz insan bilgisine çizilen sınırla, yani insanın neyi nasıl bilebileceğine dair farklı yaklaşımlarla belirlenir. Görünün aklî mi yoksa hissî mi olduğu görülen malzemenin nasıl edinildiğine bağlıdır. Dolaysız bilinç olarak görü, bilincine varılan şeyin bilincine varanda olmasını, bilincine varana verili olmasını gerektirir. Bilincine varılan malzeme akıldaysa görü, Descartes’taki gibi aklî, hissetmeyle verilirse Kant’taki gibi hissî olur. Genel olarak aklî faaliyetin düşünme olduğu kabul edilirse, mesele diğer düşüncelere kaynak yaratacak ben bilincinin bir düşüncenin mi yoksa hissî bir şeyin bilinci mi olduğu sorusuna indirgenir. Aynı manaya gelmek üzere tekrar ifade edecek olursak, soru diğerlerine kaynak teşkil eden düşünmenin esasen düşünce olan bir şeyin mi yoksa düşünce olmayan bir şeyin mi düşünülmesi olduğu sorusudur. Yani düşünme kaynağında kendi kendini düşünebilir mi düşünemez mi? Yani kaynak düşüncenin içeriği düşünce olabilir mi? Yoksa bu içerik düşünce olmayan bir şey mi olmak zorundadır? Aklî faaliyet sadece aklın sınırları içinde mümkün müdür yoksa akıl düşünmek için kendi dışında bir şeye muhtaç mıdır?

V

Descartes’a göre, kendimin bilincine varırken bilincine vardığım şey bende fitratım gereği olan ben ideasıdır.¹³ Dışarıdan gelmeyen ve irademden kaynaklanmayan

¹¹ Kant’ın *Kritik der reinen Vernunft (Saf Aklın Eleştirisi)* adlı eserine atıflar ‘KRV’ kısaltmasını takiben, eserin birinci baskısı için ‘A’, ikinci baskısı için ‘B’ harfleri kullanılarak ve ilgili baskıdaki sayfa numaraları verilerek yapılacaktır.

¹² Konuyla ilgili geniş tartışma için, bkz. Longuenesse 2008: 9-31; Longuenesse 2006: 241-271; Boyer 2006: 273-297; Beyssade 2008: 32-40; Ferrari 2005: 15-30.

¹³ Konunun ayrıntılı olarak işlenmesi, “Troisièmes objections et Réponses”da (*Üçüncü İtirazlar ve Cevaplar*) bulunmaktadır. Bkz. Descartes 1953: 410-411.

tüm fitrî (*innée*) idealar gibi ben ideası da bendeki düşünme kuvvetinin göstergesidir.¹⁴ Dolayısıyla ben bilinci, bana aklen verili ben ideasının¹⁵ görüşü olduğu için bir aklı görüdür. Kant'ta ise bilincine varabileceğim tüm malzeme, yani tüm düşünce içeriği hissetmeden başka bir yolla edinilemeyeceğinden, insanî görü sadece hissî olabilir.

Ben bilinci görü olma imkânını Descartes'ın şeffaf düşünce anlayışında bulur. Bilincine varan da, bilincine varılan da, bilincine varma fiili de düşüncedir/düşünmedir. Bu üçünün aynı olmadığı durumlarda kendi kendinin bilincine varma ya imkânsızdır ya da bu bilincin görü olması imkânsızdır. Descartes “Düşünüyorum (o halde) varım (benim)” zeminine ulaştıktan hemen sonra sorar: İyi de (ben) neyim? Cevap belki de beklenmeyecek kadar basittir. Ben düşünen bir şeyim ve sadece düşünen bir şeyim (*M* II/278). Hislerle ilgili her şey şüpheli olduğu için bedenim/cismim olduğu da şüphelidir. Buna rağmen, sadece düşünerek kendi bilincime; olduğumun, var olduğumun, ben olduğumun bilincine varıyorum. O halde ben sadece düşünen bir şeyim. Yani ruhum, zihinim (*DM* 166-167). Düşünen bir şey olarak benim olmam için ne uzama, ne harekete, ne cisme/bedene gerek var. İşte bu nedenle, yani ben sadece düşünen olduğum için, kendi bilincime sadece düşünerek varabilirim. Ben denilen de kendi kendinin bilincine varabilenden başka bir şey değildir zaten.

Burada şu hususu da göz önünde tutmak gerekir. Cevher, Descartes'a göre, mevcut olması için kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymayan olarak düşünülen şeydir (*P* 51/594). Böyle düşünülebilecek tek bir şey vardır; bu manada sadece Tanrı cevherdir. Cevherlik, aynı maksatla olmasa da, ruh ile maddeye de atfedilebilir; çünkü ruhun mevcut olduğunu düşünmek için maddeyi, maddenin mevcut olduğunu düşünmek için ruhu düşünmeye gerek yoktur. Buna göre ruh ve maddeye yaratılmış cevherlik atfedilebilir.¹⁶ Cevherin olması bilinebilmesi için yeterli değildir; bunun için bilen ile bilinenin alâka kurabilmesi gerekir. Biz cevherle sıfatı aracılığıyla irtibat kurabileceğimizden, sıfatları sayesinde bilebiliriz cevheri (*P* 52/594). Zira sıfat, hiçbir sıfatı olamayacağından, bir şeyin sıfatı olmak zorundadır. Dolayısıyla sıfatın sıfatı olduğu bir cevher olmalıdır. Temel sıfatı düşünme olan cevher ise ruhtur (*P* 53/595). Cevherle, bizim onu sayesinde bildiğimiz sıfatı arasındaki fark gerçek bir fark değildir; sadece aklın oluşturduğu bir farktır (*P* 62/600-601). Bu açıklamaları kendi kendinin bilincine varmaya uyguladığımızda şunu kesin olarak görebiliriz: Düşünüyorum. Ben düşünenim. Düşünen benim. Düşündüğüm de benim. Ben beni düşünenen başka bir şey değilim. Zira aslı sıfat olarak düşünme ile cevher olarak düşünen arasında sadece düşüncede fark vardır. Düşünüyorum, varım. Varlığım, düşünüyor olmamdan türetilen bir sonuç değildir, çünkü düşünüyor olmak ile (var) olmak düşünen için aynı şeydir; ikisinin farkı sadece düşüncededir. Ben (benim varlığım), düşünmeden/düşünceden ibaretimdir (ibarettir). Ruh, meselâ Kant'ın kabul ettiği gibi sadece düşünen olmasaydı, düşünmeden başka faaliyetleri de olsaydı, düşünmem ile (var) olmam aynı şey olmazdı.

¹⁴ İlgili tartışma için, bkz. “Comments on a Certain Broadsheet (*Notae in Programma quoadam*, 1648), *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. I, tr. and ed. by J. Cottingham, R. Stoothoff & D. Murdoch, Cambridge University Press, 1984, p. 303.

¹⁵ Konunun ayrıntılı olarak işlenmesi “*Secondes objections et Réponses*”da (*İkinci İtirazlar ve Cevaplar*) yer almaktadır. Bkz. Descartes 1953: 390.

¹⁶ Konuyla ilgili olarak, Bkz. *P* 11/575; *P* 51/594; *P* 52/594-595; *P* 54/595-596.

Bu durumda düşünüyör olmamdan olmama geçiş elbette ancak bir çıkarım yoluyla olabilir. Bu geçiş, “Düşünüyorum” düşüncesinden “Ben düşünüyorum” düşüncesinin çıkarılması olarak anlaşılırsa geçerli fakat boş, “Ben sadece düşününim” düşüncesinin türetilmesi olarak anlaşılırsa içerikli fakat geçersiz bir çıkarım olur. Düşünmeden/düşünmeden ibaret olduğum kabul edilmediği müddetçe sadece düşünerek ne veya kim olduğumu, ne veya neler yapabildiğimi bilmem, yani kendimi bilmem imkânsızdır.¹⁷

Görüleyerek bildiğim bene cismimim (bedenimin) dâhil olmadığı, bilincine vardığım şeyin sadece ruh olduğu açıktır. Descartes’a göre insanın ruh ile cismin (bedenin) birliği olduğu hatırlandığında, kendime dair bilincimin, insan olarak bana dair değil, ruh olarak bene dair bir bilinç olduğu da açıklığa kavuşacaktır.¹⁸ Zira bu bilince cismimle, benim cismimim alâkalı olduğu cisimlerle ilgili şeylerin yanı sıra başka düşünceler de dâhil değildir; bu bilinç sadece ben olduğumun bilincidir.¹⁹

Kısacası, Descartes’ta ben bilincinin görü olması, düşüncenin kaynağında kendi kendini düşünebilen bir şey olmasıyla, yani düşünenin düşünmek için düşünce olmayan bir şeye muhtaç olmamasıyla mümkündür. Düşünüp de düşündüğünün bilincinde olmamak Descartes’a göre mümkün değildir. Düşünce veya bilinç, bizatihi düşünen için şeffaf bir faaliyettir. Aklı bir faaliyet olarak görüyü ve aslı görü olarak ben bilincini Descartes’ta mümkün kılan, bilincin kendi kendisi için şeffaf, berrak veya açık olmasıdır.

KAYNAKLAR

BEYSSADE, J.-M. (2008) “Descartes’ ‘I am a Thing that Thinks’ versus Kant’s ‘I Think’”, *Kant and Early Moderns*, ed. by Daniel Garber & Béatrice Longuenesse, pp. 32-40, Princeton & Oxford: Princeton University Press.

BOYER, A. (2006) “Kant et l’âme de Descartes”, *Descartes en Kant*, ed. par M. Fichant & J.-L. Marion, pp. 273-297, Paris: Presses Universitaire de France.

COTTINGHAM, John (1992) *The Cambridge Companion to Descartes*, ed. by J. Cottingham, Cambridge: Cambridge University Press.

COTTINGHAM, John (1996) *Descartes Sözlüğü*, çev. B. Gözkân, N. Ilgicioğlu, A. Çitil, A. Kovanlıkaya, İstanbul: Sarmal Yayinevi.

¹⁷ Ruhun tek faaliyetinin düşünme olmasının ve buna bağlı olarak hayvanların ve bitkilerin ruhu olmadığını iddia etmenin Descartes’ın sistemi için ne kadar vazgeçilmez olduğunu burada açıkça görebiliriz. *Bkz. Lettre à Regius et Remarques sur l’explication de l’esprit Humain*, ed. par Geneviève Rodis-Lewis, Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1959, p. 39.

¹⁸ Özellikle *bkz.* Regius’a yazılan Ocak 1642 tarihli mektup (*The Philosophical Writings of Descartes*, vol. III, tr. & ed. by J. Cottingham, R. Stoothoff, D. Murdoch & by Anthony Kenny, Cambridge University Press, 1984, p. 209). Ayrıca *Bkz.* Descartes 1959.

¹⁹ Böyle olması, ben bilincinin içeriksiz, “boş” bir bilinç olduğunun düşünülmesine yol açabilir (*Bkz. KRV A348-351*). Ben bilincinin içeriğinin Descartes’ın sisteminde ne olabileceği, ben olmanın bilincine varmanın nasıl anlaşılacağı ayrı bir yazı konusudur.

DESCARTES, René (1953) *Œuvres et Lettres*, ed. par A. Bridoux, Paris: Editions Gallimard.

DESCARTES, René (1959) *Lettre à Regius et Remarques sur l'explication de l'esprit Humain*, ed. par G. Rodis-Lewis, Paris: Libraire Philosophique J. Vrin.

DESCARTES, René (1984a) *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. 1, tr. and ed. by J. Cottingham, R. Stoothoff & D. Murdoch, Cambridge University Press.

DESCARTES, René (1984b) *The Philosophical Writings of Descartes*, vol. 3, tr. and ed. by J. Cottingham, R. Stoothoff, D. Murdoch & Anthony Kenny, Cambridge University Press.

FERRARI, J. (2005) "Kant et la Philosophie Française dès XVIIe et XVIIIe siècles", *Les sources de la philosophie Kantienne XVIIe et XVIIIe siècles*, ed. par R. Theis & L. K. Sosoe, pp.15-30, Paris: Libraire Philosophique J.Vrin.

FICHANT, M. & J.-L. Marion (2006) *Descartes en Kant*, ed. par M. Fichant & J.-L. Marion, pp. 273-297, Paris: Presses Universitaire de France.

GARBER, Daniel & Béatrice LONGUENESSE (2008) *Kant and Early Moderns*, ed. by Daniel Garber & Béatrice Longuenesse, Princeton & Oxford: Princeton University Press.

KANT, Immanuel (1990) *Kritik der reinen Vernunft*, Hamburg: Felix Meiner Verlag.

KANT, Immanuel (1998) *Critique of Pure Reason*, tr. and ed. by P. Guyer & A. W. Wood, Cambridge: Cambridge Univeristy Press.

LONGUENESSE, Béatrice (2006) "Cogito Kantien et Cogito Cartésien", *Descartes en Kant*, ed. par M. Fichant & J.-L. Marion, pp. 241-271, Paris: Presses Universitaire de France.

LONGUENESSE, Béatrice (2008) "Kant's 'I Think' versus Descartes' 'I am a Thing that Thinks'", *Kant and Early Moderns*, ed. by Daniel Garber & Béatrice Longuenesse, pp. 9-31, Princeton & Oxford: Princeton University Press.

THEIS, R. & L. K. SOSOE (2005) *Les sources de la philosophie Kantienne XVIIe et XVIIIe siècles*, ed. par R. Theis & L. K. Sosoe, Paris: Libraire Philosophique J.Vrin.

YAZAR HAKKINDA

Aliye KARABÜK KOVANLIKAYA, Yrd. Doç. Dr.
Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, İstanbul.
E-posta: akovanlikaya@gsu.edu.tr.

ABOUT THE AUTHOR

Aliye KARABÜK KOVANLIKAYA, Assist. Prof. Dr.
Galatasaray University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy, İstanbul.
E-mail: akovanlikaya@gsu.edu.tr.